

**Mentalitat , actitud i disposicions de menestrals i
mercaders cerverins davant la proximitat de la mort
(1425-1428)**

F. XAVIER RIVERA SENTÍS
Historiador

Les fonts

El *Tertius testamentorum manualis liber...*, llibre de testaments d'en Pere Noguers, notari de Cervera entre 1410 i 1443, corresponent al Fons notarial de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, forneix les dades del present estudi.

De la seixantena de documents que conté, hem seleccionat aquells que implicaven menestrals i mercaders, que són en total 16 testaments i 2 inventaris. Cronològicament abasten el període comprès entre el 16 de març de 1425 i el 27 d'agost de 1428.

El punt de referència principal, no l'únic, ha estat l'obra d'en Jacques Chiffolleau referida a Avinyó i a la seva zona d'influència: *La*

comptabilité de l'Au-delà. Les hommes, la mort et la religion d'Avignon a la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480).

A l'apèndix hi ha la referència dels documents emprats, amb el corresponent número d'ordre entre claudàtors, el qual citarem per facilitar la remissió.

Els causants

Pertanyen al món dels oficis i artesans, i al món del comerç i es distribueixen com segueix:

TÈXTIL. Teixidor: 1; sastre: 1; carder: 1; corder: 1.

PELL. Blanquer: 2; seller: 1.

CONSTRUCCIÓ. Teuler: 1; fuster: 1.

COMERÇ. corredor: 1; mercader: 4.

MENESTRALIA DIVERSA. Hostaler: 1.

Quant als dos inventaris, l'un correspon als béns d'un corredor i l'altre als de l'hostaler.

Set dels instruments són atorgats per dones, de les quals dues són esposes d'altres testadors, la qual cosa ens porta a considerar amb Udina ¹ que el sexe no va comportar d'ençà l'alta edat mitjana cap mena de limitació en la facultat de testar. D'altra banda, demostra que era freqüent que ambdós cònjuges disposessin de llurs béns per separat, tot i gaudir de bona salut. Finalment aquesta fou una circumstància que no fou privativa de cap ram o ofici en concret, sinó que es donà invariablement en qualsevol d'ells.

Quant a l'estat civil dels disposants, la majoria són persones

¹ UDINA I ABELLÓ, Antoni M.: *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Fundació Noguera, Barcelona, 1984, p. 65.

casades -un total de 12 testaments-, mentre que la resta corresponen a persones solteres o vídues. Gairebé tots resideixen a Cervera -així s'explicita en els documents- encara que un d'ells és un mercader de la ciutat de Constantí, del regne d'Alemanya, el qual trobant-se a Cervera retingut per una malaltia es veu obligat a testar (10).

Quant al parentiu entre els disposants, cal precisar que quatre actes corresponen als testaments de dos matrimonis, ja que marit i muller atorguen per separat.

Les motivacions o el context

Testar a Cervera, en el moment i pels exemples estudiats, sembla que no ha esdevingut encara un acte tècnic, atès que està força vinculat al moment de la mort: tan sols cinc dels setze testaments han estat ordenats sense la immediatesa del temor de morir. La major part han estat redactats si no in articulo mortis, almenys durant una malaltia greu. Només un estudi cronològicament més ampli que el present, ens podria refermar o no sobre la impressió que ara tenim que cada cop més l'acte de testar es destaca com un gest tècnic -no endebades, una part gens negligible, entre cinc i set instruments, s'han dictat tot gaudint de bona salut-, un gest tècnic desvinculat un xic dels darrers instants, tal i com Chiffolleau ha provat per la regió comtadina ². D'altra banda, és ben palès que si no és en aquest moment un acte laicitat, els testaments cerverins presenten detalls que cal no passar per alt. Ens referim al seu laconisme: absència de preàmbul, i per tant cap concessió divina en sis casos, el mateix fet esmentat de ser ordenats amb bona salut, exercici de la revocabilitat, i finalment, existència de testaments de cònjuges que, per raons familiars o econòmiques, dicten probablement el mateix dia i davant el mateix notari les seves darreres voluntats, sense la proximitat de la mort.

² Vid. CHIFFOLEAU, Jacques; *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon a la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480)*, Collection de l'école française de Rome, n. 47, Palais Farnèse, 1980, p. 83.

Tot això ens ha de fer pensar que ens trobem davant un procés evolutiu que es comença a manifestar ara i que, amb el segle XV, s'anirà consolidant. Encara però, mana la proximitat de la mort, i l'Església l'afavorirà per tal de sacralitzar l'acte jurídic del testament.

És un fet que la mort es cristianitzà no només per la prodigiosa democratització de la pràctica testamentària ³, constatable des del final del segle XIII i començament del XIV, que va dur davant el notari cada cop més gent. Es cristianitzà sobretot pels esforços fets per l'Església, que aconseguí amb èxit incorporar a les formes romanes que es començaren a imposar d'ençà el segle XIII, les fórmules de les antigues donationes mortis causa. Així, a la inversa dels testaments del Baix Imperi, els testaments dels segles XIII i XIV -i també els testaments certerins de començament del XV que estudiem- no comencen pel nomenament de l'hereu universal sinó que hi acaben; és la invocació a Déu, l'elecció de sepultura i l'ordenament dels llegats destinats a restituir les faltes del testador allò que hom disposa en primer lloc ⁴.

Les preocupacions per si mateix

Si bé la finalitat del testament era la de garantir la continuïtat de la família un cop desaparegut el causant, aquest es preocupà també d'ell mateix. Tot i que el testament de final de L'Edat Mitjana és força sotmès al costum, el disposant gaudeix de la possibilitat d'expressar la seva voluntat individual en qüestions tan dispars com l'elecció de sepultura o la quantitat i el destí de les deixes, decisions condicionades també per l'estatus de l'atorgant.

La preocupació per un mateix abasta dues vessants ben diferenciades, fruit de la interpretació de l'esdeveniment de la mort com una separació radical del cos i de l'ànima. Es tracta d'una concepció animista, d'arrel antiga ⁵, que ara es presenta sota la doble forma de la

³ Idea que plana sobre el treball citat en Chiffolleau.

⁴ Vid. CHIFFOLEAU, op. cit., p. 77.

⁵ Ibidem, pp. 112-113. Chiffolleau afirma que la filosofia antiga descrivia el cos com una presó de

conmendatio anime i de *l'electio corporis sepulture* i que més tard, cap al final del segle XIX, trobarà gran ressò entre els antropòlegs. L'ànima es retroba amb Déu i el cos resta subjecte a la terra.

Les preocupacions pel cos

Els testaments estudiats no presenten, llevat de dos ⁶, cap indicació sobre el ritual funerari que no sigui el referent a l'elecció de sepultura. Així, la socialització de la mort, especialment fora dels ambients urbans, degué quedar en mans dels marmessors i familiars que actuarien segons el costum. Tampoc a l'Avinyó els documents són gaire més explícits; els rituals que pertiquen a la família rarament són evocats, simplement es sobreentenen.

L'elecció de sepultura és l'única decisió que afecta el cos que es pren sempre, i no és una elecció banal. En interpretar-la cal defugir d'esquemes simplistes.

La varietat de llocs d'enterrament a Cervera és considerable ⁷, atès que tan sols en setze testaments es citen vuit llocs d'enterrament diferents, si bé la gran majoria escullen els cementiris -onze testadors-. Els cementiris esmentats són els de Santa Maria, Sant Joan i Sant Antoni, com és lògic vinculats als respectius llocs de culte. D'aquests, és el de Sant Antoni el que gaudeix d'un major predicament, ja que és l'escollit per la major part de testadors que trien un cementiri per ésser

l'ànima.

⁶ Tan sols hi ha dos testadors que mencionen quelcom d'aquest ritual. Ramon Avella, sastre, deixa al prior i comunitat de Sant Agustí 10 sous perquè recullin el seu cos en el sepulcre indicat, dintre de la seva església, i preguin a Déu: *Et priori Sancti Augustini et eius conventui decem solidos, ita quod recolligant corpus meum in dicto tumulo, et dominum Deum orent.*

Per la seva banda, el blanquer Francesc Coma llega cinc sous i sis diners al frare de Sant Francesc encarregat de fer la col·lació el dia de la seva sepultura: *Et fratri qui fecerit collacionem in die sepulture mee, que volo esse ordinis Sancti Francisci, quinque solidos et sex denarios.*

⁷ Hom esmenta els següents: cementiris de Sant Antoni, Santa Maria i Sant Joan, esglésies de Sant Agustí, Sant Antoni i Santa Maria (carner de la capella de Sant Nicolau), i claustres dels predicadors i dels Framenors.

enterrats: vuit documents s'hi refereixen, que representen, a més la meitat del total. Dos atorgants escullen el cementiri de Santa Maria, i un el de Sant Joan. En d'altres dos s'escullen les esglésies, la de Sant Agustí i la de Sant Antoni; i en dos més, els claustres: el dels Predicadors -dominicans- i el dels Framenors. Finalment, només un testador escull un carner, el dels laics de la confraria de preveres de Sant Nicolau.

Cap al 1425, a Cervera hom prefereix el cementiri, la terra, lloc natural i anònim que només garanteix la genealogia curta, atès que la terra engoleix el cadàver i en l'espai algunes generacions els difunts tornen a l'anonimat dels patres; es prefereix diem, abans que l'església/claustre, lloc construït-protegit, que garanteix la individualitat del difunt, la continuïtat familiar o de llinatge i, per tant, una genealogia durable. És evident que encara no s'ha produït aquí el pas massiu del cementiri a l'església, tal i com sembla generalitzar-se per l'Avinyó cap a les acaballes del segle XV, moment en què el nivell socio-econòmic determinarà en gran mesura una o una altra elecció: els més pobres hauran de contentar-se amb els cementiris. Amb tot, els cementiris certerins hem de considerar-los cementiris urbans, *ad sanctos*, controlats per l'Església, que reeix en el seu objectiu d'apropar-los al màxim als llocs de culte, tot i que poguessin coexistir amb d'altres cementiris extramurs -normalment pels ciutadans més modestos-, la qual cosa contribuiria a instaurar una certa segregació a l'interior de la societat dels morts; coexistència que a Cervera desconeixem.

En aquest trànsit cap a l'enterrament a l'espai eclesial que acabem d'esmentar, cinc atorgants estableixen ésser enterrats a les esglésies de Sant Agustí, Sant Antoni i Santa Maria. És de destacar que el blanquer Francesc Coma, encara que no disposi explícitament voler ésser sebollit a l'església de Santa Maria, vulgui descansar *in carnerio laycorum confratrie Sancti Nicholai presbiterorum*. Sens dubte es tractava d'una elecció molt interessada, tal vegada pensant a acollir-se, tot i ésser laic, als quaranta dies d'indulgència promesos pel bisbe de

Vic als que jauran en dits carners ⁸

El claustre del convent de Sant Domènec i el de Sant Francesc són també desitjats com a llocs d'enterrament, espais també protegits, escollits per dos testadors. Amb tot, enterrats en cementiris, esglésies o claustres, aquests menestrals i mercaders cerverins defugen de l'anonimat perquè tots, llevat de tres ⁹ disposen ésser sepultats in tumulo..., ja sigui el propi, el del marit, el del pare, el d'una germana, el d'un amic difunt, o el de la primera esposa ¹⁰. Es tendeix així a l'afirmació de la individualitat, tot contribuint a donar una sensació d'arrelament i de continuïtat.

L'elecció de sepultura ens dona encara una informació més: la referida a la part imaginària de la família, la que es troba en el més enllà, amb la qual els causants mostren desigs de retrobar. És, per tant, la presència d'avantpassats coneguts -familiars o no- allò que determina aquesta elecció.

Gairebé la meitat dels atorgants desitgen retrobar familiars, la família conjugat estreta; exactament la vinculació conjugal i l'ascendent per sobre de la vinculació col.lateral. És a dir, hom prefereix retrobar abans el cònjuge o els pares difunts que els germans. Amb tot, la resta - quelcom més de la meitat de testadors- demostra poc interès pels patres.

Per sexes, és interessant d'observar que les dones són les que demostren un major interès pels ancessors, la família estreta: cònjuges i pares, i germans, per aquesta ordre.

⁸ Vegeu les informacions aportades al respecte per en LLOBET I PORTELLA, Josep M.; *Textos historiogràfics d'en Baltasar Sança, autor cerverí del segle XVI*, Miscel·lània Cerverina, núm. 8, 1992, pp.228-229.

⁹ Aquestes tres excepcions corresponen a allò que disposen el blanquer Francesc Coma (5), que serà enterrat en un carner; Eulàlia, esposa del seller Jaume Cescorts, que sense precisar més diu voler ésser enterrada in claustro Predicatorum, i Joan Franch, mercader passavolant de la ciutat de Constança, que disposa ésser sebollit in cimiterio Sancte Marie, la qual cosa referma la idea de transitorietat.

¹⁰ Llevat de dos testadors que no donen cap precisió, i de Francesc Coma que esmenta un carner, la resta d'atorgants expressen explícitament voler ésser sebollits in tumulo.

En tres casos es desitja retrobar el marit, i només un presenta el cas a la inversa. Això s'explicaria per una particularitat ¹¹ ben coneguda de l'estructura demogràfica medieval: el fet que si els homes es casen tard i les dones aviat, aquestes arriben a la viudetat amb més freqüència que aquells. Hi podria haver, però, una segona raó: la que els homes prefereixen sempre l'enterrament amb la seva família, el seu llinatge, abans que amb una família aliada com seria la de l'esposa; es tractaria d'una mena de tret implícit, consubstancial a la masculinitat. I encara es podria explicar pel fet que per la major exogàmia -o dominància de la residència patri- o viri-local- les dones tindrien més dificultat que els homes per retrobar-se amb el seu llinatge.

El comportament dels homes és força diferent: tan sols tres desitgen retrobar la família directa. La resta, llevat del blanquer Francesc Coma, no esmenten res, ja sigui per impossibilitat material atesa la llunyania (10), ja sia pel tret implícit a la masculinitat que acabem d'esmentar. En darrera instància hom podria preguntar si aquests tres testadors, juntament amb Francesca (7), que vol ésser enterrada en túmul propi, i amb Eulàlia (13), que no indica cap retrobament, poden ser considerats com a integrants de la part dels testadors que cada cop més eludeixen retrobar-se amb llurs avantpassats, signe que Chiffolleau vincula amb el caràcter urbà i el correlaciona i l'identifica com una expressió més del desenvolupament de les pompes fúnebres, d'allò macabre i del món de la gran ciutat. No sembla ésser aquest el cas de Cervera, tot i que caldria una major amplitud cronològica que la que oferim ara, per tal d'establir-ne cap mena de conjectura.

Les preocupacions per l'ànima

Els testaments revelen clarament la creença en la vida ultraterrenal i la preocupació per la salvació de l'ànima, actitud que

¹¹ CHIFFOLEAU, op. cit., p. 184.

degué portar els testadors a guardar un difícil equilibri per tractar de conciliar aquesta preocupació amb les necessitats dels hereus. Es tractava de saldar el salari de Déu, de descarregar l'ànima de qualsevol obstacle que pogués dificultar-li el trànsit cap al més enllà. D'ací que els testadors, després de nomenar marmessors, s'apressin a reparar els torts i danys que hagin pogut cometre en vida. Amb aquesta finalitat obliguen els seus béns, amb els quals persegueixen la celebració de misses com a principal forma de viàtic, com a mecanisme de pagament del preu del pas, tot estalviant a la seva ànima alguns anys de Purgatori. A Cervera, com en general arreu, ja no són les obres antigues com els pelegrinatges o els llegats a les fàbriques d'esglésies -de les quals però, encara en resta alguna romanalla- els mitjans amb els quals hom intenta assegurar la vida eterna.

Sense cap mena de dubte, és el costum el que porta a la totalitat d'atorgants a disposar d'una quantitat important, entre 50 i 300 sous, segons la liberalitat, la fe, i les possibilitats individuals, pro remedio et salute anime mee, sepultura, novena et capite anni. Com a terme mig s'estableix una quantitat entre 150 i 200 sous per a la salut de l'ànima, i per a la redempció dels pecats mitjançant la celebració d'una novena i d'una missa d'aniversari. En ambdós casos, es tracta de celebracions litúrgiques que segueixen la lògica de la repetició, que funciona sobre el tempus que ja hem esmentat, o temps en el qual l'ànima deambula encara entre els vius, sense acabar d'entrar definitivament en la pàtria dels morts. La novena repetirà, nou dies després del decès, els gestos exactes dels funerals, mentre que la missa d'aniversari tancarà definitivament aquest tempus de transició en el qual el cadàver s'ha transformat en esquelet. Serà després d'un any quan, amb la renovació simbòlica dels funerals, es produirà la clausura de l'any de dol i l'entrada del mort en el món dels patres, el moment de la sepultura definitiva.

No són desconegudes a Cervera en aquest moment d'altres celebracions, com els trentenaris o misses Sancti Amatoris, fundats també sobre la lògica repetitiva. Tanmateix, la seva sol·licitud fou més estesa entre les dones, tot aportant una lògica un xic acumulativa.

Pel que suposa del contrast respecte a les pràctiques i imatges mentals de la mort pròpies del món cerverí, volem esmentar el cas del mercader alemany Joan Franch (10). Als 200 sous barcelonesos inicials, disposa d'altres béns per a celebrar trenta misses Sancti Amatoris. I encara deixa a l'església Sancti Ious Constancie, XXX libras de quibus mando celebrari in eadem ecclesia tot misse quod inde celebrari potuerit pro mei anima. Encara que no s'estableixi un sou per missa -l'anomenada per Chiffoleau misse basse-, podem dir que Joan Franch ordenà un nombre molt considerable de misses a la seva ciutat nadiua, la qual cosa el situa dintre d'una generosa lògica acumulativa desconeguda a Cervera en aquest moment. Amb tot, la despesa superà de llarg els 800 sous pel remei de la seva ànima, la qual cosa revela, si més no, una provada fortuna personal i potser, una mentalitat diferent, més urbana i cosmopolita. A més, si les misses suposaren, com afirma Chiffoleau, el darrer mitjà de comunicació amb els patres, atesa la torbació en les relacions tradicionals que unien els vius amb els morts, i que arrel de les mortalitats i migracions convertiren els homes dels segles XIV i XV en orfes, és molt probable que Joan Franch, lluny dels seus, desarrelat, orfe en certa mesura, necessités de l'acumulació de misses per tal de superar aquesta limitació i aconseguir gràcies a elles, la comunicació amb la seva part de família que es trobava en el més enllà.

Si la quantitat destaca en Joan Franch de la resta, és la qualitat el factor que separa en Francesc Coma, blanquer, de la resta dels atorgants. Ell és l'únic que ordena, dels seus béns, comprar 10 sous censals al preu de 10 lliures, els quals assigna a aniversaris, a celebrar a l'església de Santa Maria, cada any després de la seva mort -el mateix dia d'aquesta- per la seva ànima, la dels seus pares, benefactors, i la de tots els fidels difunts ¹². Introdueix així, encara dintre de la lògica repetitiva, la idea de repetició perpètua. Transgredeix la sort individual

¹² Item etiam volo et mando, statim post mei obitum, de bonis meis, emi decem solidos censuales in bono loco curo et securo, precio decem librarum, quos statim volo dari et assignari aniversariis dicte ecclesie beate Marie, pro quoddam obitu quolibet anno ibidem celebrando, pro anima mei, parentum et benefactorum meorum et omnium fidelium defunctorum, tali die quali dies meos finiero.

del tempus mortis, tot evidenciant una creença d'ordre escatològic: és l'hora del Judici Final la decisiva, cal insistir en la pregària continuada que intercedeixi prop de Déu i el faci cedir en l'Últim Dia.

Preocupacions per la supervivència i continuïtat del grup familiar

Convenia no torbar l'ordre dels vius, dels quals hom necessitava la pregària de la qual en depenia força la salvació de l'ànima. Així, per aconseguir aquest ordre del grup familiar, la seva continuïtat sense ensurts, el disposant vetllà allò necessari que n'assegurés la posteritat. I aquesta fou la finalitat principal del testament, de la qual se'n desprèn el nomenament d'hereus, l'establiment de clàusules substitutòries, el nomenament de tutors i curadors, la importància de les deixes fetes als familiars més directes... És tot això que ens disposem ara a considerar.

Nomenament d'hereu/s

No hi ha cap testament que deixi d'anomenar l'hereu o hereus de l'atorgant; no endebades aquesta institució havia estat rebuda del dret romà d'ençà les primeries del segle XIII ¹³, la qual cosa allunyava els testaments baixmedievals dels visigòtics i altmedievals ¹⁴. El *Liber Iudiciorum* visigòtic preconitzava un sistema legitimari segons el qual hom preveia un heretament igualitari per als fills, que rebrien l'herència en parts alíquotes. Malgrat la figura de l'hereu que hom constata invariablement en els testaments cerverins, cal destacar un tractament sovint força igualitari quan es tracta dels fills mascles i aquests són més d'un. La unigenitura només s'imposà quan el fill o filla era únic, i encara

¹³ Vid. ARNALL I JUAN, M. Josepa, *Testaments de fons monacals gironins existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XI-XIV). Llurs clàusules diplomàtiques*, De Scriptis Notariorum, Publicacions Universitat de Barcelona, 1989, p.76.

¹⁴ Vid. UDINA I ABELLÓ, op. cit., p. 49.

així en alguna ocasió hagué de compartir l'heretatge ¹⁵.

Quan hom tenia diversos fills, observem tres menes de comportament. D'una banda, el d'aquells que tot i que defugen d'instituir un únic hereu n'estableixen dos ¹⁶. D'altra banda, el d'aquells que tot i tenir diversos fills no en distingeixen cap ¹⁷. Finalment, el dels qui afavoreixen els fills sobre les filles ¹⁸

Si el causant era solter o vidu ¹⁹, era un germà o un nebot qui heretava. Un cas significatiu és el d'Elisenda (6) -esposa del blanquer Guillem Mega-, la qual en el moment de testar no té fills i nomena hereu el seu pare si és viu, o si no ho és el seu germà. Aquest exemple ens il·lustra sobre el fet purament contractual del matrimoni, que es considera definitivament dissolt amb la murt, després de la qual cossos i patrimonis retrobaran els seus: aquells, els pares del llinatge propi, i aquests els membres vius d'aquest.

Com a limitacions de l'heretament, que ja va assenyalar Lalinde Abadia també per als segles XVI i XVII ²⁰, són observables abastament a Cervera en l'època que estudiem la reserva d'usdefruit i la reversió per la mort sense fills. Respecte a la primera s'estableix amb caràcter vitalici per al cònjuge que sobrevisqui, mentre es mantingui cast i sense

¹⁵ Francesca, filla d'en Pere Fuster (11) l'hagué de compartir amb els pauperes Christi. Violant, filla de l'hostaler Pere de Frontanyà (16), amb la seva mare Guillemoneta.

¹⁶ Vid. testament de Francesca (7), esposa del difunt mercader Pere Gilabert.

¹⁷ Eulàlia, esposa del seller Jaume Cescorts (13), tan sols disposa que *in omnibus aliis bonis meis, prognatum meum et alios filios et filias quos die obitus mei habeo michi heredes universales instituo*.

¹⁸ El mercader Francesc d'Oluja (14) té set fills, dels quals els quatre barons són nomenats hereus universals. Amb tot, un d'ells -Lluís- rep una casa a Cervera i un tros al seu terme, al **Ameller Amargós**, en el ben entès que són donats a la promesa (esposa?) com a hipoteca dotal, la natura de la qual obligarà, arribat el moment -en aquest cas, la mort d'en Lluís-, a tornar el béns esmentats que revertiran en els descendents d'aquest, segons s'estipula acuradament. Sembla doncs, que la diferència que es fa amb un dels fills es fa per raó d'esponsalici en el moment del seu matrimoni, i que la resta dels fills barons deurien mantenir-se encara en la condició de solters. Per la seva banda, les filles reben la seva dot en contraure matrimoni, i ara, una deixa en concepte de legitima consistent en 5 sous i una peça de roba d'abric de lliit.

¹⁹ Testaments (4), (5) i (10).

²⁰ LALINDE ABADÍA, Jesús; *La problemática histórica del heredamiento*, Anuario de Historia del Derecho español, Tomo XXXI, Madrid, 1961, Ministerio de Justicia y C.S.I.C., p. 227.

marit o muller, de vegades inclòs el dret de vendre, sense cap mena d'obstacle per part dels hereus si esdevingués un cas de necessitat ²¹. D'altra banda, quant a la segona limitació, la reversió per la mort de l'hereu sense fills, s'estableix cap a germans, nebots, marit i àdhuc cap al pare de l'atorgant, sens dubte amb el clar propòsit d'evitar la dispersió del patrimoni entre la parentela d'un llinatge que es considera aliè, i amb el qual no existeixen vincles de sang sinó polítics ²². També es fixa per als fills que tot i haver estat nomenats hereus premorissin, o no haguessin arribat als vint-i-cinc anys; en el primer dels supòsits, allò heretat revertiria als fills i fills legítims de l'hereu, i en el segon, a la resta d'hereus, normalment a parts iguals.

Nomenament de substituïts, tutors i curadors

Sobre aquest extrem, l'abast del nostre treball no permet res més que constatar la seva existència. Sis testaments sobre setze mencionen aquesta mena de disposicions, normalment perquè es preveu la mort de l'hereu sense fills legítims, i aleshores cal pensar per substituir-lo en els germans, marit, el pare, o bé la mateixa confraria. En qualsevol cas, dona la sensació que són clàusules que revelen més la personalitat de l'atorgant que situacions de crisi demogràfica. A més, si la inestabilitat hagués estat molt gran, abundarien les disposicions referents al nomenament de tutors o curadors, i això només es produeix en dues actes.

Distribució dels béns mobles i immobles

Provar la importància de les deixes que els causants disposen

²¹ El mercader Francesc d'Oluja (14) disposa del següent: *Et dimitto dictam dominam Aldunciam, uxorem meam, dominam potentem et usufructuariam de omnibus bonis meis, de tota eius vita, vivente casta et sine marito, ita quod in causa necessitatis sustentationis vite sue, possit vendere de bonis meis id quo fuerit sibi necessarium, sine obstaculo filiorum ac heredum meorum infrascriptorum*. AHCC, NOGUERS, Pere, op. cit., f. 115 r.

²² Aquesta precisió sobre la contingència de morir l'hereu o hereva sense fills, es pot observar en els testaments (3), (8), (12) i (13).

per a llurs familiars més directes, seria la clau per tal de demostrar que el testament té com a finalitat principal la de garantir la continuïtat del grup familiar. Malauradament els testaments cerverins donen una informació al respecte que sovint no es pot quantificar. Com avaluar què s'amaga al darrera de "tots els béns i drets" que rep un hereu? Si més no, intentem veure quina és la part d'herència que reben els familiars segons el seu grau de parentiu.

Normalment, el cònjuge rep, com ja hem avançat, l'usdefruit dels béns de l'atorgant pel que li pugui restar de vida, amb la qual cosa aquesta li queda garantida. Aital és el procedir dels marits respecte a les mullers. Sovint els reconeixen allò que van aportar al matrimoni com a dot, i els ho lleguen mentre visquin. A l'inrevés hi ha conductes semblants: la muller llega l'usdefruit dels seus béns al marit, encara que -significativament- sense aclarir que ha de ser mantenir-se; per últim, també es reconeix allò que el marit va aportar al matrimoni.

Els fills són, com és lògic, els principals destinataris dels llegats. Els barons, nomenats hereus amb prelació sobre llurs germanes, reben béns i drets com a tals, i rarament s'esmenta res més. De vegades, amb ocasió del seu esponsalici són distingits ni que sigui amb una deixa numerària mínima.

Quant als cabalers, reberen normalment llegats en numerari en concepte de la seva legítima; són deixes que oscil·len entre els 30 sous i les 50 lliures, i només en un cas un cabaler rep béns terrers.

Les filles, quan són hereves, només reben béns i drets, llevat que hom esmenti el dot. Si l'hereu és el germà o germans, les filles reben una indemnització en concepte de legítima: normalment 5 sous i, gairebé sempre, una peça de roba. Sembla doncs fora de dubte la marginació de les filles en la successió i herència, en constatar aquests tipus de deixes.

Fora d'aquesta cercle estret formal pel patrimoni i els fills, els testaments esmenten també els ancessors, els quals apareixen en

quatre dels instruments per a ésser nomenats, si encara viuen, hereus, substituïts, marmessors o simplement destinataris d'una deïxa.

Els néts i nétes tanquen el sistema de parentiu per línia directa descendent, i encara que apareïxen en dues actes, tenen un protagonisme que es limita a rebre un petit llegat en numerari.

L' entorn del testador

Acabem de veure com va ésser d'important el paper dels parents per línia directa, sobretot descendents, a l'hora d'ordenar les mesures que havien de permetre una successió sense desconcert. Però aquests no foren els únics protagonistes dintre d'aquestes disposicions. Cal determinar també la funció dels col.laterals, dels veïns, dels amics, dels confreres. Cal recomposar allò que anomenem els cercles de solidaritat de l'atorgant, i que conformen el seu entorn.

Primer cercle de solidaritat

No creiem que calgui emfasitzar sobre el fet evident que és la família directa, la nuclear, composta per pares i fills, la veritable protagonista dels testaments. Els descendents directes -fills i filles- dels atorgants són nomenats hereus universals, a distància de la resta de familiars. D'altra banda, cònjuge i fills per igual, reben l'encàrrec d'actuar com a marmessors en la meitat d'ocasions. Cal tenir present que el de marmessor és un càrrec de màxima confiança, no endebades serà l'encarregat d'executar les disposicions ordenades pel causant, que sovint comporten tasques tan personals com la d'invertir diners en la compra de censals, o a la taula d'un mercader.

La família extensa, els parents col.laterals, germans i nebots de l'atorgant, segueixen en protagonisme el cònjuge i els fills. En alguna ocasió el germà és nomenat hereu o substitut; en d'altres, marmessor, i àdhuc les dues coses alhora. De vegades rep simbòliques deixes de diners, entre 5 i 10 sous. La germana és mencionada en tres instruments, ja sigui perquè és beneficiària de deixes en diners o de béns mobles, o perquè hom aspira a retrobar-la en el més enllà. Un cop més la dona resulta marginada, i encara en dos dels tres testaments és esmentada per la seva germana que es disposa a testar. A més, pes habitual que quan hom cita la germana es faci en referència al seu marit -esposa de Bernat de Foix, esposa de Martí Muntaner-, com si el fet del matrimoni anul·lés la individualitat de la contraent.

Els nebots, més que no pas les nebodes, cobren protagonisme especialment quan l'atorgant és solter o vidu, ja que aleshores reben la consideració de fills, encara que ho siguin del germà. Així se'ls nomena marmessors, hereus i substituïts. Generalment reben deixes simbòliques d'entre 5 i 10 sous, normalment 5 i excepcionalment 10.

Els parents d'aliança disposen, reduïda però, de la seva parcel·la en els testaments. El gendre només és considerat en els instruments que atorguen per separat els conjugues Berenguer Gilaberti (1), corredor, i Maria (2); i en ambdós instruments és citat com a marmessor.

La jove només és citada un cop, i és, a més, esposa de l'hereu. Hom la distingeix de la resta de joves, amb una deixa de 100 sous ²³. El sogre no apareix mai, i la sogra només una vegada, quan una dona -la qual cosa n'incrementa el mèrit de l'aparició- li llega la quantitat de 20 sous, la mateixa que destina a la seva mare ²⁴. També només en una ocasió s'al.ludeix a la cunyada, probablement perquè el causant és solter, i l'esposa del seu germà forma part de la família més propera que aquell té ²⁵. Finalment es cita un sol cop el concunyat i l'avi ²⁶.

²³ Testament de Francesca (7), vidua del mercader Pere Gilabert.

²⁴ Es tracta del testament d'Elisenda (6), esposa del blanquer Guillem Mega.

²⁵ Ramon Avella (4), sastre, llega a la seva cunyada Marussia 15 sous per una peça de roba de

Podem concloure que la família extensa va tenir poc pes, i quan en tingué fou perquè l'atorgant no estava cansat, circumstància que convertia a germans i nebots en la família més directa. Val a dir també que creiem que adquirí protagonisme segurament quan el patrimoni a repartir era considerable.

Segon cercle de solidaritat

Fora dels parents de sang o aliança, i sovint més que aquests, els veïns i/o amics adquireixen en la vida del testador una importància significativa. Tot i la dificultat de definir aquests vincles, atès que els documents generalment no els esmenten, sabem que els veïns o els amics foren tan sol·licitants com els fills, i gairebé tant com el cònjuge, per tal d'exercir com a marmessors ²⁷, missió aquesta que requeria d'extrema confiança com ja hem assenyalat.

Els amics es troben entre els veïns, i aquests entre aquells. De vegades, l'amic constitueix el punt de referència per tal de retrobar-s'hi en el més enllà. En ocasions són designats marmessors i testimonis alhora. És en la llista de testimonis on amb tota probabilitat cal buscar els amics del causant, aquells que tal i com assenjala en Chiffolleau ²⁸ constitueixen els mitjans en relació amb els quals es defineix la família: veïns, coneguts i amics, artesans del mateix ofici, membres del mateix grup social, que són cridats a la casa del *de cuius* per testimoniar sobre la coherència i la continuïtat de la vida familiar durant la redacció del testament. No endebades són també els testimonis de la vida quotidiana abans d'aquest moment solemne.

l·lit: *pro quoddam mantello*.

²⁶ Respectivament, en els testaments (8) i (10).

²⁷ Els testaments on es cita com a marmessor una persona sobre la qual no es fa constar vincle de parentiu amb l'atorgant, i per tant cal considerar-la com a amic, són els següents: (1), (2), (3), (9), (10), (13) i (16).

²⁸ CHIFFOLEAU, *op. cit.*, p. 67.

Les llistes de testimonis que normalment són set per influència del dret romà²⁹, ens donen una referència molt vàlida sobre els oficis, professions i ocupacions dels cerverins d'aquesta època, encara que no permeten -al nostre entendre- d'esbrinar amb una certa seguretat els vincles que unien els testadors amb els testimonis que aportaven.

Marmessors i testimonis, però també legataris de certes deixes, normalment una quantitat modesta de numerari -segons el nivell econòmic de l'atorgant-, són aquestes persones que convenim a considerar com a amics.

Tercer cercle de solidaritat

Una de les primeres disposicions d'aquests atorgants cerverins és la de fixar el salari de Déu, aquell que ha de garantir la salvació de l'ànima. Hom deixa una quantitat, al voltant de 150 sous, com ja hem comentat, que inclou invariablement la novena i la missa d'aniversari. Sovint aquesta suma inclou els trentenaris i/o determinat nombre de misses i normalment inclou també la quantitat que l'atorgant deixa a la confraria de la qual se'n declara membre. Aquesta deixa a la confraria es fixa en 5 sous, encara que com comentarem aquesta xifra patí variacions en determinats casos. Sembla però evident que és una quantitat destinada exclusivament a la funció devocional de la confraria, concretament a la pregària que els membres confreres dedicaran al company traspassat. Creiem poder afirmar que en aquest moment no té cap altra finalitat. Una de les excepcions esmentades ens ratifica en aquesta idea. Pere Fuster (11) destina 200 sous de Barcelona pro remedio et salute de la seva ànima i, contràriament a allò que és habitual, no inclou la deixa a la confraria dintre d'aquesta suma, sinó que obliga la quantitat suplementària de 100 sous de quibus, statim post

²⁹ Segons el comentari de PONT PEDRÓS, Teresa, en el seu article sobre Els testaments a Cervera. Estudi d'un llibre de testaments del segle XV, Miscel·lània cerverina, núm. 8, 1992, p. 107, que cita els Comentarios al Código Civil y Complicaciones forales, tom XXXVIII, vol. I, pàg. 56, per afirmar que els set testimonis suposen una nove herència del dret romà que considera necessaris, en els testaments escrits, set testimonis per donar validesa al testament, i vuit -com a mínim- si el testador no sap posar el nom.

mei obitum, volo et mando emi quinque solidos censuales et rendales, in bono et curo loco. Rogans confratres eiusdem confratria (de Sta. Maria) ut dominum Deum orent et orationes effundant pro animabus mei, parentum meorum et omnium fidelium deffunctorium ³⁰. Per tant, si aquest fuster vol explícitament apartar-se del costum i consagrar a la confraria una dotació més important és perquè desitja d'aquesta una dedicació més intensa a la pregària per la seva ànima, ja sia perquè la seva religiositat és més viva o bé perquè requereix d'una intercessió porporcional a les faltes comeses en vida.

Tot i que ens sembla clara la funció intercessora de la confraria desconeixem com es manifestarà concretament. Desconeixem si els cinc sous es destinaren a sengles misses ordinàries o bé foren destinats a alguna altra forma d'expressió religiosa. En tot cas, és la funció d'ordre funerari la que es destaca per sobre de qualsevol altra.

Els testaments estudiats permeten a més entreveure que aquesta forma institucionalitzada i cristianitzada de la comunitat tradicional no fou, en aquest moment a Cervera, un organisme corporativista, atesa la diversitat d'ocupacions dels seus membres. Permet a més, demostrar el seu intens arrelament entre la població, la majoria de la qual en forma part. Finalment permet intuir, a manca d'un estudi més ampli, la popularitat de la confraria del Sant Esperit, abanderada d'una teologia que es fonamenta sobre la idea comunitària i del repartiment, en el sentit de preocupació pel pròxim, prefiguradora del temps en què regnarà l'Esperit, i en que "tots no formaran part més que d'un" ³¹. Crida l'atenció que sis dels set testadors que hi pertanyen siguin dones.

La confraria esdevé, a començament del segle XV a Cervera, la família espiritual de la qual tothom, gairebé sense excepció, en forma part, aquell tercer cercle de solidaritat -sense que aquest ordinal vulgui significar cap mena de prelatió de la família extensa per sobre de la fraternitat- del qual hom espera la intercessió per l'ànima, com una

³⁰ AHCC; NOGUERS, Perc, op. cit., f. 87 r.

³¹ CHIFFOLEAU, op. cit., p. 277.

fórmula més per garantir el viàtic cap al més enllà, i a la que molt significativament hom li atorga 5 sous, exactament la mateixa quantitat que molts cops es fixa com a legítima per als membres de la família carnal que s'exclouen de l'heretatge. Excepcionalment un únic atorgant dona un immoble: es tracta d'en Francesc Coma (5), confrare de Sant Francesc, i que per tal d'ésser sebollit al carner dels laics de la confraria dels preveres de Sant Nicolau, fa donació d'una casa que posseeix a Santa Fe.

Finalment, els testaments esmenten deixes per a persones que no poden ser considerades com a membres de la família. Es tracta d'aquells eclesiàstics que apareixen en els documents com a marmessors, com a hereus substituïts o com a legataris de deixes no sempre menyspreables. Generalment apareixen en els instruments de persones solteres o vídues, per aquest motiu probablement amb uns cercles de solidaritat més restringits, i que cerquen amb l'apropament a vicaris, monges, priors i comunicats tant l'ampliació d'aquests cercles com la seva intercessió simbòlica, que els poden garantir com a membres del cos eclesial.

Conclusions

Un estudi com aquest, que abraça un arc cronològic força reduït (1425-1428), ha de presentar abans que res limitacions, entre les quals destacar l'inconvenient de no poder generalitzar ni extreure massa conclusions. Com a màxim, hom pot establir indicis, tendències, que tan sols es podran confirmar amb posteriors treballs, cronològicament més amplis. Aquest problema no impedeix que es puguin dibuixar un seguit de consideracions que passem a enumerar.

A començament del segle XV, testar a Cervera és un acte que es dicta generalment davant la proximitat de la mort, encara que es poden ja observar alguns instruments que, dictats amb bona salut, es poden considerar com a actes purament tècnics.

A grans trets, els testaments revelen les dues grans preocupacions de l'atorgant: les que l'afecten a ell, i les que dictarà per tal de garantir la continuïtat del grup familiar.

És difícil dir si el testador es mostrà més interessant per ell mateix o pels seus successors, tot i que la influència de l'Església fou sens dubte condicionant molt important de l'actitud de cada atorgant. Així, ens atrevirem a afirmar, a tenor d'allò que es desprèn del quadre X, que l'Església aconseguí amb èxit que els causants destinessin una part molt considerable dels seus béns -en molts casos aparentment superior a la que hom destinà als familiars- per la salvació de la seva ànima. Aquesta fou probablement la principal preocupació de l'atorgant, que el portà a distribuir quantitats importants de numerari -al voltant dels 150 sous-per a la celebració de misses. Així, la missa, més que no pas les obres antigues, esdevingué el principal viàtic, tot i que encara són observables gairebé de manera testimonial d'altres formes de saldar el preu del pas: donatius pro luminarie, bací d'esglésies,... La missa s'emmarcà en el tempus mortis, en l'any de dol, en el moment en què l'ànima deambula encara entre els vius. D'aquí les novenes i aniversaris que segueixen la lògica repetitiva del ritual funerari. Amb això, normalment quan les dones eren les atorgants, es disposaren també trentenaris, fundats sobre la lògica repetitiva-acumulativa.

Les preocupacions pel cos gairebé exclusivament es manifesten als testaments certerins amb l'elecció de sepultura. Rarament s'esmenten detalls sobre d'altres rituals: res sobre el seguici fúnebre i la seva composició, i gairebé res sobre la col·lació, tot i que aquesta l'hem trobat documentada a Cervera. Això ens fa concloure que el costum jugà un paper important en tot allò que envolta el decès, moment en què els familiars i amics hi degueren tenir la missió de socialitzar la mort, d'acord amb comportaments assenyalats per la tradició.

Hom constata una gran diversitat de llocs d'enterrament, amb un predomini clar dels cementiris, especialment el de Sant Antoni -es

tracta d'enterraments *ad sanctos*- per sobre els enterraments i claustres i esglésies que són encara minoritaris, com és habitual arreu en aquesta època. L'elecció de sepultura és potser la decisió que marca d'una manera més evident la individualitat de l'atorgant, i on s'evidencia la importància de la família nuclear: es tracta de retrobar el cònjuge o els ascendents abans que els col.laterals.

Les preocupacions per si mateix, centrades en allò que afectava la salvació de l'ànima i l'elecció del lloc de sepultura, s'inscriu en una antiga concepció animista segons la qual hi ha una separació radical entre cos i ànima. En ambdues hi plana la influència directa de l'Església. No oblidem que els testaments ceriverins estudiats presenten una estructura formal sacralitzada: tots ells comencen per dictar allò que fa referència a la vida espiritual, a la reparació de tots i danys, en definitiva a assegurar el trànsit de l'ànima cap al més enllà, abans que a garantir la continuïtat del grup familiar mitjançant el nomenament d'hereus i la distribució de béns. L'Església aconsegueix unificar doncs, en un sol acte, les preocupacions per l'ànima i les preocupacions per assegurar la vida del grup familiar.

Aquesta es garantirà a través del nomenament d'hereu, institució que hom constata invariablement a Cervera, i que d'ençà el començament del segle XIII aporta el dret romà. Al seu voltant es pot afirmar, segons la documentació consultada, el següent. Observem, en primer lloc, un tractament força igualitari entre els fills barons de l'atorgant, probablement com a reminiscència d'actituds antigues que el dret visigòtic preconitzava. La unigenitura només s'imposà quan no hi havia més que un fill o filla per nomenar hereu. Es manifesta també la preferència absoluta pels fills, per sobre de les filles; pels néts per sobre de les netes, pels nebots per sobre de les nebodes. Es constata, com a limitació a l'heretament, la reserva d'usdefruit per al cònjuge que sobrevisqui, i la reversió dels béns per mort de l'hereu sense fills o abans dels vint-i-cinc anys, que retornen normalment al propi llinatge. D'aquesta manera, el matrimoni es referma com una institució purament contractual que s'extingeix a la mort d'un dels contraents, moment en que el patrimoni retroba els seus, tal i com esdevé amb

l'ànima. Recordem que, amb l'elecció de sepultura, sovint es desitja el retrobament amb els patres del llinatge.

Amb tot, el cònjuge i sobretot els fills -la família nuclear- són els veritables protagonistes dels testaments, mentre que la família extensa, els col.laterals -germans i nebots-, només adquireixen una certa dimensió quan l'atorgant és solter o vidu. De la mateixa manera, els eclesiàstics completen el cercle de solidaritat d'aquests testadors. Els amics i veïns constitueixen el segon cercle de solidaritat, exerceixen de marmessors i testimonis, i només excepcionalment reben modestes assignacions numeràries. En realitat, les solidaritats existien segurament per damunt de les possibilitats de repartiment que oferien els patrimonis; sembla que quan la riquesa personal ho permet, els legataris s'amplien considerablement deixant entreveure aquests vincles. Cal pressuposar-ho també a la vista de la exigüitat i migradesa que presenten els inventaris: mobiliari i aixovar no massa abundós i sovint en males condicions, i un patrimoni terrer gairebé inexistent o circumscrit a la propietat d'un hort. A la vista de la distribució dels béns sembla que el numerari és allò més apreciat i que constitueix l'índex de la riquesa individual.

Un tercer cercle de solidaritat és el que constitueix la confraria, que en els testaments assoleix tan sols una funció funerària, consistent en la pregària pels confreres difunts. Aquests, abans de morir, hi destinen una quantitat més aviat simbòlica, tan sols 5 sous. Amb tot, és una institució molt ben arrelada, manca de caràcter corporativista atesa la diversitat ocupacional dels seus membres, i entre les que destaca la confraria del Sant Esperit.

En certa manera hom pot afirmar que els testaments reflexen la peculiaritat d'una població rural de l'interior, on sembla que les adversitats dels temps de crisi característiques d'aquesta època, no es deixen sentir especialment. Almenys, l'absència de les manifestacions d'allò macabre, els gestos exagerats en les demantes de misses, els preàmbuls grandiloqüents de Chiffolleau constata per l'avinyonès, són desconeguts en aquesta moment a Cervera.

Apèndix

Tots els documents que serveixen de base per al present treball i que s'especifiquen tot seguit, corresponen al llibre de testaments d'en Pere Noguers, notari de Cervera entre 1410 i 1443, de l'AHCC, Fons Notarial, *Tertius testamentorum manualis liber...*

- (1) Testament d'en Berenguer Gilabertí, corredor, habitant de Cervera, casat amb Maria. 1425, maig, 14, f. 8r/8v.
- (2) Testament de Maria, esposa del difunt Berenguer Gilabertí, corredor, habitant de Cervera. 1425, juny, 3, f. 9r.
- (3) Testament d'en Guillem Tort, teixidor, casat amb Guillemoneta, habitant de Cervera i originari de les Oluges. 1425, setembre, 19, f. 11v/12r.
- (4) Testament d'en Ramon Avella, sastre, resident a Cervera, probablement solter. 1425, desembre, 16, f. 12r/12v.
- (5) Testament d'en Francesc Coma, blanquer, habitant de Cervera i originari de Santa Fe, probablement solter. 1426, juliol, 26, f. 30v/31v.
- (6) Testament d'Elisenda, esposa del blanquer Guillem Mega, resident a Cervera. 1426, agost, 24, f. 35r/35v.
- (7) Testament de Francesca, esposa de Pere Gilabertí, difunt mercader de Cervera. 1426, agost, 4, f. 37r/37v.
- (8) Testament de Magdalena, esposa del teuler Llorenç de Riquer. 1426, setembre, 9, f. 39v/40r.
- (9) Testament de Caterina, esposa de Bernat Mulet, corder, resident a Cervera. 1428? f. 84v/85r.
- (10) Testament de Joan Franch, mercader de la ciutat de Constança, del regne

d'Alemanya, probablement solter. 1428? f. 85v/85v.

(11) Testament d'en Pere Fuster, casat amb Elisenda, fuster, resident a Cervera. 1428, desembre, 4. f. 87r/87v.

(12) Testament de Pere Vila, carder, casat amb Elena, resident a Cervera. 1428, març, 18. f. 109v/110v.

(13) Testament d'Eulàlia, esposa del seller Jaume Cescorts, resident a Cervera. 1448?, març, 19. f. 111r.

(14) Testament de Francesc d'Oluja, mercader de Cervera, casat amb Aldonça. 1428? f. 115r/116r.

(15) Testament d'Aldonça, esposa del mercader de Cervera Francesc d'Oluja. 1428? f. 116r/116v.

(16) Testament de Pere de Frontanyà, hostaler de Cervera, resident a la plaça de l'Oli, casat amb Guillemoneta. 1428?, juny, 9. f. 118r/118v.

Inventari d'en Berenguer Gilabertí (1), corredor, 1425, juny, 25. f.

Inventari d'en Pere de Frontanyà, (16), hostaler de Cervera, 1428, juliol, 7. f. 119v/121r.

